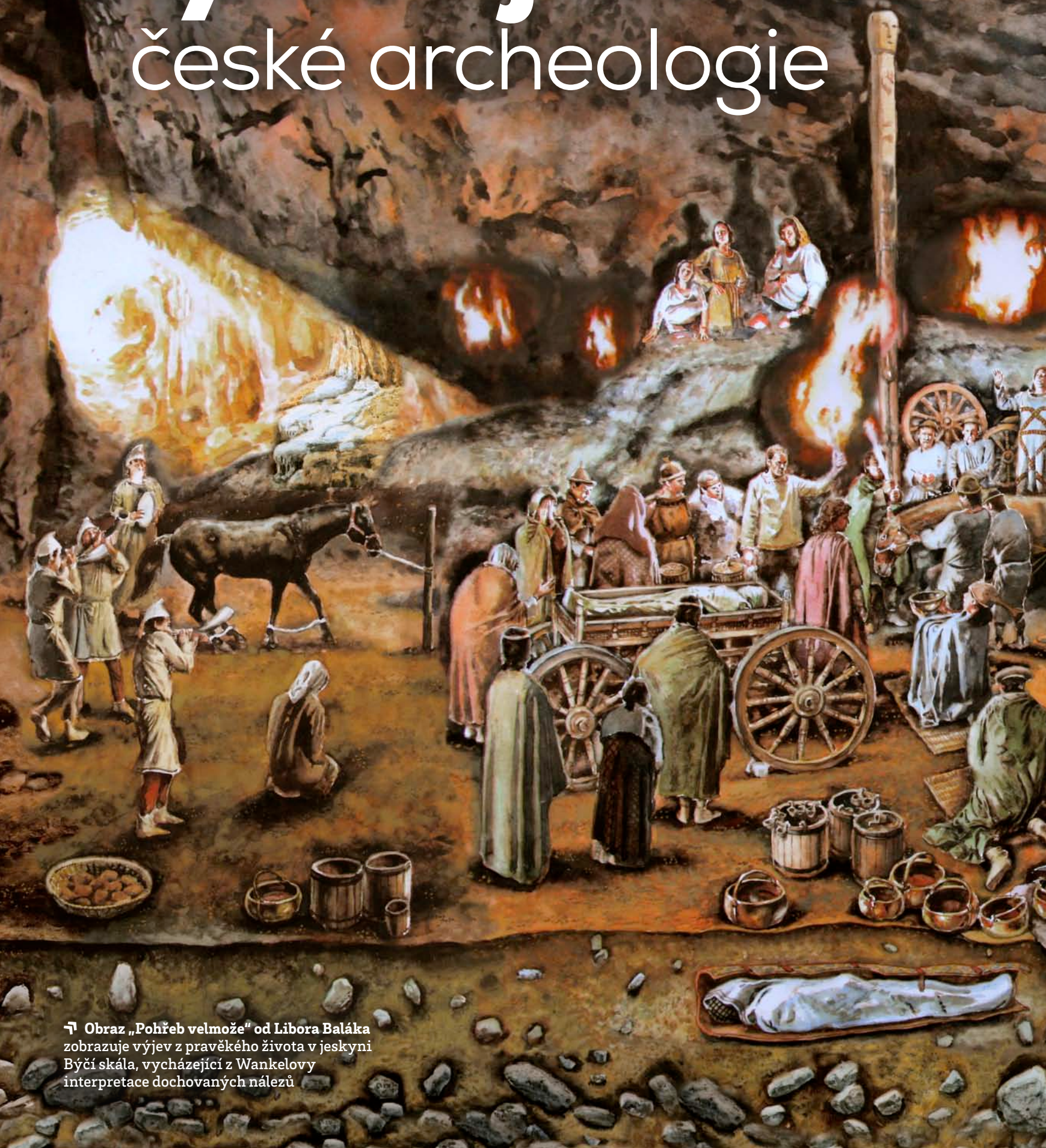

Kyselé jablko

české archeologie

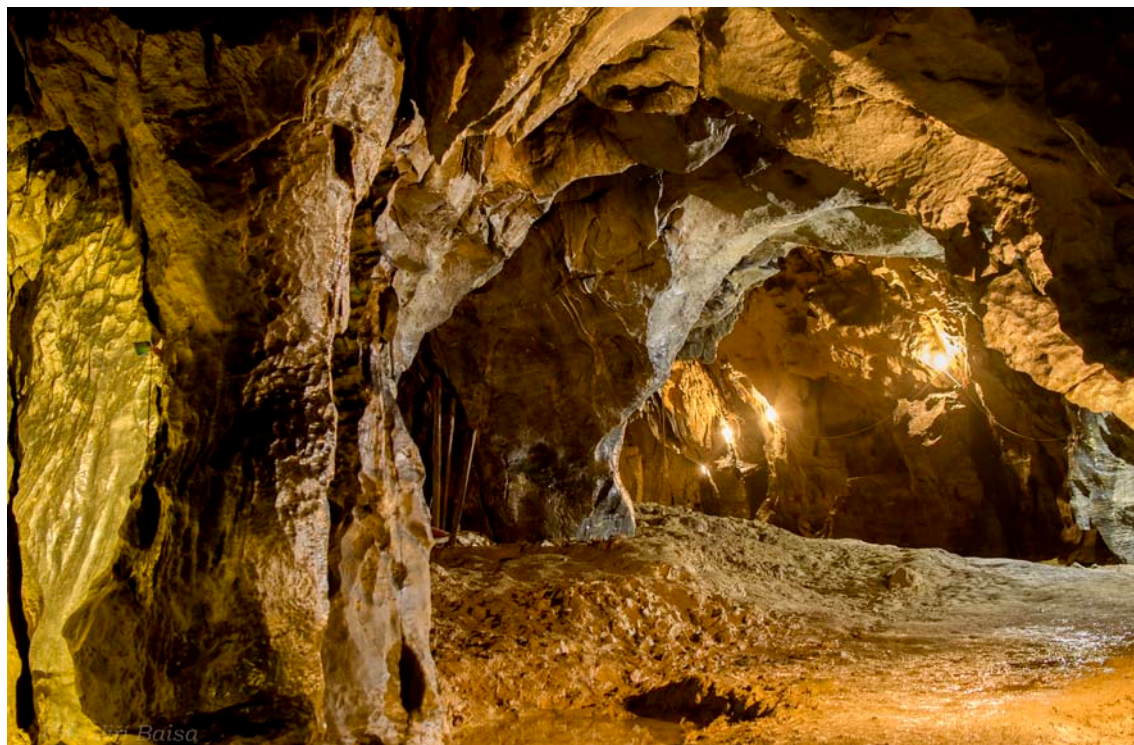

📖 Obraz „Pohřeb velmože“ od Libora Baláka
zobrazuje výjev z pravěkého života v jeskyni
Býčí skála, vycházející z Wankelovy
interpretace dochovaných nálezů

S výjimkou Věstonické venuše snad neexistuje známější symbol našeho pravěku než bronzový býček z Býčí skály. Zvířecí soška je ale také ikonou Moravského krasu. Od rozsáhlých vykopávek, které jeho údajně náhodný nález umožnil, už uplynulo 150 let

AUTOR Martin Oliva

» Vnitřní prostory jeskyně Býčí skála s moderním osvětlením během dne otevřených dveří v roce 2015

Prý se to mělo odehrát takto: o prázdninách roku 1869 navštívil student medicíny z Olomouce Gustav Felkl se svým bratrancem Ernstem Předsíní jeskyně Býčí skála. Když se přehrabovali v hlíně se střepy, odkryté cestáři při těžbě šterku, narazili na lidské obratle a žebro. Pak se v rukou jednoho z nich objevila sazovitá hrouda, z níž vydobyli pár hlinitých střepů z nádoby o průměru asi 20 centimetrů, zdobené lichoběžníkovitě se křížícími liniemi. Z hlíny v její výplni vypadla destička z bílého plechu, na níž zůstaly tři odlomené nožky nějaké plastiky. Jak se později ukázalo, zbyla jen ta levá zadní s dírkou po nýtu na spodku kopýtko. Kam se ztratil patrně stříbrný plech, náleze ve svém dopisu přednímu amatérskému archeologovi Jindřichu Wankelovi vysvětlit nedokázal. Neodpustil si však uvést, že oční důlky jsou propojené otvorem, a že na čele, nad lopatkami a na břiše jsou zahlobbené vysoké rovnoramenné trojúhelníčky. Takto alespoň obsah nedochovaného dopisu reprodukoval sám Wankel necelé tři roky po nález.

» Soška býčka s trojúhelníkovými ploškami z Muzea anatolských civilizací v Ankaře

TOUHA PO POZNÁNÍ

Jindřich, respektive tehdy ještě Heinrich Wankel (1821–1897) byl blanenský lékař, který veškerý volný čas věnoval vý-

zkumu jeskyní, jež ho zajímaly z geologického hlediska, ale hlavně kvůli pozůstatkům „předpotopní zvířeny“ a památkám po pralidech. Kostí jeskynních medvědů a lvů již po desítky let shromažďoval v „doktorském domě“ pod blanenským zámkem, který obýval se svou ženou Eliškou a čtyřmi dcerami. Předsíní Býčí skály začal zkoumat roku 1868 a o tři roky později mohl v předním vídeňském časopise oznámit první doklady paleolitického osídlení na půdě rakousko-uherské monarchie, které objevil v Jižní odbočce hlouběji v jeskyni.

Ze zpráv vesničanů, kteří v Předsíní těžili písek, i ze svých vlastních sondáží Wankel věděl, že se tu skrývá obrovské množství střepů, kostí

a bronzových zlomků. Na průzkum rozměrné prostory však jeho finanční prostředky nestačily. Každý sběratel i serióznější badatel si jistě dovede představit muka, které taková neuskutečnená touha po obohacení sbírek navozuje, i obrazotvornost, již skryté poklady vyvolávají. Jak to jen zařídit? Východiskem byl nález býčka, který jako by vysvětloval původ názvu jeskyně. Ztělesňoval totiž zdroj místní pověsti o bílém býku, jakož i o tajuplných průvodech do jeskyně a o kvílení, které se z ní linulo. Kníže Jan II. z Liechtensteina (1840–1929), kterému jeskyně s pozemky patřila, se nechal přesvědčit a Wankelovi dal k dispozici skupinu pracovitých rudických horníků. Ovšem jen na měsíc, takže se všechno muselo stihnout během října roku 1872.

CHAOTICKÉ VÝKOPY

Není pochyb, že zkušený badatel by svůj životní výzkum provedl pečlivěji, kdyby měl dost času, Wankel sám ale v Býčí skále pracovat nemohl. Byl tehdy široko daleko jediným lékařem a stěží by pacienty odbyl tím, že kope v nějaké jeskyni. A k jeho lítosti to podle toho taky vypadalo. Vnuk jednoho z někdejších kopáčů v roce 1969 vypověděl, že horníci vynášeli nálezy z hlubin jeskyně sami a předávali je jedné z Wankelových dcer, která si pro ně každý den přijížděla kočárem. Blanenský lékař se v odlehleém údolí u Adamova objevoval jen vzácně. Je tedy logické, že nemohl pořádit mnoho náčrtů nálezových situací – ve skutečnosti nezanechal žádně.

Protože neexistovala ani nejhrubší metrická síť a nic zřejmě nebylo horníky odkrýváno plošně, o lokaci některých nápadných nálezů a jejich vzájemných vztazích se Wankel mohl dovídat nanejvýš druhotně. Pokud se postupovalo od předu dozadu, mohl se domnívat, že dříve odhalené nálezy pocházejí z prostoru blíže u vchodu a později vykopané více ze zadu, ale ne o mnoho více. Mohl být informován o poloze žárovišť u severní stěny a o koncentraci kovářského náčiní při jihovýchodní stěně, případně i o hustých nálezech lidských kostí mezi oběma zmíněnými zónami. Polohu jednotlivých koster, jejich úplnost, vzájemné vztahy nebo přiložené milodary už ale bez pečlivého plošného výzkumu nemohl ani odhadovat. Pozdější badatelé údajem, s jejichž pomocí Wankel své bádání prezentoval, vesměs věřili –

➤ **Jindřich Wankel na kresbě z obálky časopisu „Humoristické listy“ z roku 1884**

možná proto, aby mohli citovat ty, které se jim hodily, a ty ostatní svěst na dřevní dobu výzkumu. Každá archeologická dokumentace se sice časem stává nedostatečnou, tato však nesnesla srovnání ani ve své době. Na pohřebišti v Hallstattu, zkoumaném v podobném údobí dvěma amatéry, se na mistrných akvarelech zaznamenávaly (a dokonce i číslovaly) pozice jednotlivých milodarů. V Býčí skále dělníci nejenže nic ne-kreslili, ale většinu nalezených artefaktů ponechali v jeskyni. Vzáli jen to, co bylo nápadné a celistvé – lidské lebky, výrobky z bronzu, zbraně, železné nářadí nebo skleněné perly. Odebrali též něco z hromádek spáleného obilí, ale z keramických nádob vyzvedli jen ty celé. Ve Wankelově sbírce se jich takových (nebo lehce rekonstruovaných) nachází 15 spolu se stovkou střepů, zatímco při drobných sondážích před úpravou Před-síně na továrnu za druhé světové války bylo se keramických úlomků vyzvednuto 260, přičemž se vybíraly jistě jen ty větší či nějak zdobené. Současné proplachy a sondáže poskytují i tisíce obilek, korálky a jiné ponechané předměty.

Z ÚCTY K LEGENDĚ

Wankelovu romantizující představu později do vědeckého kánonu pevně zabudovali čelní představitelé domácí archeologie první poloviny 20. století jako Josef Schránil (1883–1940), Jaroslav Böhm (1901–1962) či Josef Poulík (1910–1998), kteří do češtiny téměř doslov-

ně překládali a následně dále šířili jeho fabulace. Lékařův vnuk Karel Absolon inspiroval Zdeňka Buriana k namalování známého obrazu pravěkých „hekatomb“ a například údajný nejstarší litý prsten propagoval po světě i poté, co se bezpečně ukázalo, že jde o svařené výkovky. Ideji velmožského pohřbu s oběťmi potravin, různých cenností i samotných lidí, ovlivněné zřejmě Wankelovou znalostí protohistorických Skytů a severských raně středověkých obřadů, byly následně přizpůsobeny i interpretace jednotlivých nálezů.

Je stěží pochopitelné, že této sugestivní imaginaci dali přednost před výsledky kritické vědy i zkušení prehistorici – jinak by museli vzít v úvahu například fakt, že v pravěkých nádobách se navzdory Wankelovým tvrzením nikdy ne-chovaly zbytky potravin včetně masa. Problém představovala zejména absence jakékoli dokumentace, protože „duchovní otec“ výzkumu během krátké doby, v níž probíhal, jednoduše nemohl stihnout žádnou pořádku. Zaznamenání nálezových okolností se kvůli své nepřítomnosti na nalezišti a absenci schopného zástupce nemohl věnovat ani jindy.

horníci
v jeskyni
pracovali
**1
MĚSÍC**

NOVÉ INTERPRETACE

Na mnohé nesrovnalosti, které interpretaci významu celé lokality provázely (viz Amatérské fabulace) upozornil v sedmdesátých letech 20. století, tedy celou stovku let po

Wankelově výzkumu, pražský antropolog Milan Stloukal spolu s brněnským archeologem Jindřichem Nekvasilem. Na konferenci *Wankelův nálezy v Býčí skále* v blanenském muzeu roku 1984 tak nakousli jablko sváru, protože řadě tradicionalistů se zdálo, že jde o špinění Wankelova jména – zřetelně se to odráží v diskusích ve stejnojmenném sborníčku z následujícího roku. „Největší záhada moravského pra-

INTERPRETACE NÁLEZŮ

AMATÉRSKÉ FABULACE

Výběrovost nálezů, nedostatek dokumentace a osobní zkušenosti dovolily Wankelovi zapojit fantazii a ve svých publikacích čtenáře zaujmout sugestivním vylíčením nedoložených situací. Údaje, které poskytoval laické i odborné veřejnosti, se ale postupně měnily. Psal například o desítkách koster pobitých dívek, ve skutečnosti však šlo o vesměs přirozenou smrti zemřelého muže ve zralém věku. Na přírodovědném kongresu ve Štýrském Hradci zase roku 1875 referoval o dlažbě z ruly pod obětní deskou, kterou jinde interpretoval jako oltář na svislých podstavcích. Z usekaných paží, které se na desce měly nacházet, se později „vyklubaly“ kosti s přirozeně odrolenými konci, z oltářů z plochých kamenů zase zrnitěrky a z číše vyřezané z lidské lebky mozkovna s přirozeně odrolenými okraji. Zlaté prsteny na prstech násilně oddělených paží, o nichž několikrát referoval, se nedochovaly ani ve vyobrazení a dnes jsou nezvěstné. Je samozřejmě možné, že je v duchu jejich domluvy týkající se předmětů z drahých kovů odevzdal knížeti Janu II. z Liechtensteina, v archeologově sbírce se ale uchovaly například tepané zlaté pásky, nošené snad jako ušní kruhy, takže alespoň část vzácných artefaktů si nepochybně ponechal.

➤ **Zlaté páskovité záušnice nalezené v Před-síně naznačují vznešený původ pohřbených osob**

věku“, jak zní tradiční epiteton halštatských odkryvů z Býčí skály, tedy vznikl spíše z nedostatečné dokumentace nálezových okolností, nezáměrně i účelově mylných určení a z bujné fantazie nálezece než ze samotných faktů.

Wankelův výklad, dle kterého šlo v jeskyni o pohřeb velmože na voze, doprovázený zabíjením panen a milodary v podobě keramických i bronzových nádob, šperků a zbraní, nezůstal v tehdejší vědě osamocen. Martin Kříž (1841–1916) z další generace amatérských archeologů se domníval, že v jeskyni

« Wankelův „oltář“ s domněle utátným párem rukou

byla povražděna skupina místních uprchlíků, podle Inocence Červinky (1869–1952) a Jana Kniese (1860–1937) šlo zase o cizí kováře a prospektory železné rudy. Nekvasil se Stloukalem se při polemice s wankelovskou teorií přidrželi myšlenky pohřbu, podle jejich názoru ale nemělo jít o velmože na voze, nýbrž kněží ve srubu. Matematik Zdeněk Weber (1932–2010) následně jejich teorii doplnil myšlenkou výbuchu směsi moučného a uhelného prachu, což v nevětrané prostoře s vysokým podílem metanu a oxidu uhelnatého zapříčinilo pád stropu. Ten měl zasypat skupinu obyvatelstva, která se se svými zásobami a majetky do jeskyně ukryla a prováděla v ní běžné každodenní činnosti. Mezery v těchto hypotézách vyvolaly na zmíněné blanenské konferenci ostrou reakci, která kompromitovala i cenné kritické postřehy.

ŽELEZNÉ VLYSY

STOPY VEDOU DO LEVANTY

Vložky na těle býčka by mohly vést k rozluštění záhady původu vzácného artefaktu. Trojúhelník na čele má analogie i v Evropě – disponuje jím například kráva s teletem na drždadle bronzové nádoby z pohřebiště v rakouském Hallstattu. S trojúhelníčky na lopatkách býčích sošek se setkáváme skutečně až v Egyptě a na Předním východě, i když samotný styl plastiky nezapře možnou příbuznost také s řeckým archaickým uměním. Například dvojice býčků s triangly, pocházející z chetitského města Boghazköy a o dobré dvě tisíciletí starší než svatyně v Býčí skále, se nachází v Muzeu anatólských civilizací v Ankaře. Bronzovou sošku býčka s trojúhelníčky ze středoturecké lokality Alaca Höyük (asi 2 300 př. n. l.) a velkou plastiku z Tel el Ubaid (2 500 př. n. l.), jejíž hlavy jsou navlas stejné jako ta u malé sošky z Býčí skály, zase vystavuje Britské muzeum v Londýně.

➤ **Býček s trojúhelníkovými vlysy z lokality Alaca Höyük**

Za vzniklé patové situace byla každá rada drahá, proto byl osloven renomovaný (a hlavně neutrální) německý badatel Hermann Parzinger (* 1959), aby do celé problematiky vnesl více světla. V dosud nejzvučnější monografii *Die Býčí skála-Höhle* (1995) tento vědec oživil představu obětní jeskyně s povražděnými lidmi. Ta platí v zásadě dosud, i když místo obětní jeskyně se v ní hovoří o jeskynní svatyni, protože v době posvátnosti mohlo probíhat vícero činností než jen občasné obětování lidí a nějakých komodit. V lokalitě ovšem v současnosti probíhají revizní výzkumy (více o nich na str. XX), které mají potenciál do celé problematiky vnést nové světlo.

sil zase uvedl, že jedinou analogii býčka za svého života spatřil mezi iráckými starožitnostmi v pařížském Louvru, kde jej překvapila podobná stříbrná soška se železnými vložkami.

POCHYBNÉ STŘÍBRO

A ona bílá kovová destička se třemi odloženými nožkami, která se měla Felklům ztratit neznámo kam? Žádný bílý kov se mezi laboratorně nezpracovanými nálezy z pravěku běžně nevyskytuje, stříbro mezi domácími nálezy z doby halštatské zcela chybí. Podléhá navíc korozi a po vyjmutí z hlíny by bylo patinované do černa. Wankel tento slabý bod asi vycítil,

Z desítek koster pobitých dívek se „vyklubaly“ ostatky mužů ve zralém věku

PŮVODEM Z EGYPTA?

Závěrem se vrátíme k artefaktu, který to všechno způsobil. Býčka dnes v Přírodovědném muzeu ve Vídni přechovávají v pancéřové vitrině a mimo rakouskou metropoli se dostane jen velmi vzácně – na českém území se naposledy dočasně nacházel roku 1995. Nebylo by mu přes veškerou péči lépe v nějakém jiném oddělení, například ve sbírce předovýchodních starožitností? Mnohé parametry srovnatelných nálezu ze zahraničí tomu nasvědčují.

Dlouho předtím, než se Wankel stal váženým lékařem, rád cestoval. V mládí s přáteli v českých zemích i za jejich hranicemi navštívil mnoho hradů a historických měst (kde si mimochodem podle deníkových zápisů rozhodně nemohl stěžovat na nezájem něžného pohlaví). V roce 1868 se už jako zralý muž vydal na výstavu Dějiny práce do Paříže, kde jej prezentované paleolitické nálezy přiměly k obnovení výzkumu v Býčí skále, a následujícího roku se vypravil až do Egypta, Palestiny a Sýrie. O pokladech skrytých v jeskyni poblíž Blanska už tehdy ledacos věděl a znal místní pověsti. Plastika býčka, nalezená téhož roku bratranci Felklovými, má nejbližší analogie v blízkovýchodním prostředí, což musel uznat snad každý, kdo se jí blíže zabýval. Sám Jindřich Wankel si dokonce myslel, že byla do tehdejšího prostředí (o němž se domníval, že bylo již tehdy slovanské) přinesena přímo z Egypta. Archeolog Jindřich Nekva-

proto jej ve svém hlavním článku o býčkově z roku 1878 zrelativizoval – nálezci si tuto okolnost vybavují prý už jen matně. Myšlenka přinýtování plastiky na destičku mohla být inspirována dírkou po nýtu na spodku jediného dochovaného kopýtka a údaj o uložení v hliněné nádobě s dobově typickým dekorem měl poskytnout důkaz o podobném stáří býčka a ostatních nálezů.

Felklůvi sošku rozpoznali teprve po vyjmutí z hroudy, což se událo u u majitele olomučanské továrny na kameninu Dr. Schütze, u něž o prázdninách bydleli. Právě on o tom po třech letech uvědomil blanenského lékaře. Poté, co mu nálezci předali (do dnešních dob nedochovaný) náčrt nálezu, nechal Wankel pořídit notářský zápis, protože se na něj z mnoha stran valily pochybnosti o pravosti nálezu. Anonymní rakouský redaktor u příležitosti výstavy, uspořádané Antropologickou společností ve Vídni z archeologických nálezů svých členů, na stránkách listu *Vaterland* zveřejnil následující: „*Ve skříni č. 1 se nachází bronzová soška býčka, údajně pocházející z jeskyně Býčí skála. Dr. Wankel ji získal od nálezce, který ji našel již roku 1869, a v dobré víře ji přiřadil k ostatním nálezům.*“ Následovalo zpochybnění existence stříbrné destičky, které autor zakončil slovy: „*Tyto údaje se nám zdají prazvláštní; kromě toho máme další důvody, proč tuto figurku přejdeme mlčením.*“

Bronzový otazník

Turovitou sošku, nalezenou v létě roku 1868 v jeskyni Býčí skála, asi nejlépe popsal roku 1933 rakouský archeolog Eduard Beninger v časopise *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst*, zabývajícím se pravěkým uměním. Artefakt podle něj nese stopy novodobých zásahů – tři nohy, levý roh a levé ucho byly umně doplněny, patrně odborníky v Salmovských slévárnách. Prázdné oční otvory **1** jsou vzájemně propojené dutinou, v níž je vidět písčité jádro. To je možné pozorovat i v úzké klínovité štěrbině na spodní části břicha před nezřetelně naznačeným pohlavím. Tímto otvorem bylo pravděpodobně jádro přidržováno při odlévání do dvojdílné formy. Kvůli snadnému

rozevření formy jsou uši **2** vodorovné, zatímco původní poloha obou rohů **3** byla asi svislá a k jejich zakřivení došlo až později.

Na čele býčka se nachází hrotem dolů orientovaný trojúhelník **4** se zatlučenou železitou masou. Podobné útvary má soška i na lopatkách **5**, stopy výplně v nich však zcela chybí, ač Wankel roku 1878 její přítomnost ještě potvrzoval. Výzkumy ukázaly, že bronzové trojúhelníčky byly z těla sošky vystřiženy až do-

datečně, nepředstavovaly tedy součást původního odlitku. Sám lékař také uvedl, že oči měla vyplňovat skelná masa, jejíž stopy také později zmizely – stejně jako údajné otruby prosa, které měly ulpět na zadní části sošky. «

BÝČEK Z BÝČÍ SKÁLY

PŮVOD: NEZNÁMÝ

DATE: NEJISTÁ

VÝŠKA: 11 cm

DĚLKA: 10 cm

TLOUŠŤKA PLÁŠTĚ: 0,2 cm

MATERIÁL: BRONZ, ŽELEZO

SOUČASNÉ UMÍSTĚNÍ:

PŘÍRODOVĚDNÉ MUZEUM VE VÍDNI

📍 Býček z Býčí skály ze sbírek
Přírodovědného muzea ve Vídni